

Νίκος Δήμου

Αμφιβολίας Εγκώ μιον

Όταν ήμουν παιδί η μητέρα μου με αποκαλούσε συχνά "αντιρρησία" ή "πνεύμα αντιλογίας". Όταν είχα επάλληλες ενστάσεις ή πιεστικά ερωτήματα, μου έκανε παρατήρηση λέγοντας: "Τα παιδιά δεν πρέπει να φέρνουν συνεχώς αντιρρήσεις στους μεγάλους. Οι μεγάλοι ξέρουν."

Είχα βέβαια πάντα την υποψία πως οι μεγάλοι δεν ήξεραν πολλά πράγματα κι απαγορεύοντας τις ερωτήσεις προσπαθούσαν απλώς να βγούνε από τη δύσκολη θέση. Άλλωστε οι αντιρρήσεις και απορίες μου (π.χ.: "Μητέρα - γιατί πεθαίνουμε;") για να εξαφανιστούν έπρεπε να πάρουν ικανοποιητική απάντηση. Όσο περισσότερο τις απωθούσαν, τόσο θέριευαν. Και σίγουρα δεν μου ήταν δυνατό να αποδεχθώ μία άποψη, που δεν με έπειθε, μόνο και μόνο από σεβασμό προς την ηλικία ή το αξίωμα κάποιου.

Με τα μυαλά αυτά είχα προβλήματα και στο σχολείο. Αδύνατο να αρκεσθώ στην αυθεντία του δασκάλου. "Αναιδής", "είρων", "αυθάδης", "αντιρρησίας", "αμφισβητίας", ήταν μερικά από τα επίθετα που συνόδευαν τα καλά λόγια για τους βαθμούς μου. "Ε! είναι παιδί ακόμα!" έλεγαν τα πρώτα χρόνια. "Είναι νέος ακόμα!" έλεγαν αργότερα, όσοι προσπαθούσαν να με δικαιολογήσουν.

Ευτυχώς έμεινα παιδί ως τα εξήντα μου και ελπίζω να παραμείνω και τα υπόλοιπα χρόνια της ζωής μου. Κι αν βρίσκω ένα ελάττωμα στους περισσότερους ενήλικες είναι πως δεν έχουν κρατήσει την αυθόρμητη, την πηγαία αντίδραση του παιδιού μπροστά στον κόσμο των πραγμάτων και των ιδεών. Την απορία, τον θαυμασμό, το ερώτημα.

Οι "μεγάλοι" όχι μόνο δεν απαντούν στα ερωτήματα - δεν θέτουν πια ερωτήματα. Έχουν απαντήσεις. Έτοιμες. Προ-κατασκευασμένες. Που σπάνια ανταποκρίνονται στο αυθεντικό ερώτημα. Οι απαντήσεις αυτές, θραύσματα μίας κοσμοθεωρίας, εμφανίζουν τα πάντα ως αυτονόητα, δεδομένα, ερμηνευμένα. Οι φορείς τους αποδέχονται αναντίρρητα αλήθειες, ιδεολογίες, δόγματα μόνο και μόνο επειδή εκφέρονται από μία αυθεντία - ή (κυρίως) επειδή τους βολεύουν για να ζήσουν.

Δυστυχώς - η ψυχολογία το έχει αποδείξει - οι άνθρωποι πιστεύουν όχι αυτό που είναι πιο κοντά στα πράγματα αλλά αυτό που τους χρειάζεται συναισθηματικά. Τα κάθε είδους δόγματα - ιδεολογίες, θρησκείες, κοσμοθεωρίες δεν βασίζονται (όπως η επιστήμη) σε ένα πλέγμα υποθέσεων και πειραμάτων, αλλά στην συναισθηματική αναπλήρωση και στην ψυχολογική παρηγοριά που παρέχουν. Πολλές φορές γίνονται τα παραισθησιογόνα που βοηθάνε τον άνθρωπο να ξεπερνάει την πραγματικότητα. Κι επειδή ο οπαδός τους εξαρτάται από αυτά, δεν είναι ψύχραιμος και νηφάλιος όπως ο επιστήμων, αλλά μισαλλόδοξος και φανατικός.

Από όλα αυτά φαίνεται πως είναι αρκετά δύσκολο να αντισταθείς στο τραγούδι των Σειρήνων - ιδιαίτερα σε στιγμές που η ζωή σου δείχνει την κακή της όψη. (Τα παιδιά μπορούνε πιο εύκολα να αμφισβητούν - γιατί έχουν γύρω τους την σιγουριά της οικογένειας και δεν έχουν ακόμα νιώσει το άγχος του χρόνου και του θανάτου).

Αναγνωρίζω λοιπόν πως είναι πολύ κουραστικό να ζεις σε διαρκή αναζήτηση και αμφισβήτηση - και δεν το περιμένω από όλους. Αλλά πιστεύω πως είναι η μόνη στάση που ταιριάζει στον πραγματικά σκεπτόμενο και ελεύθερο άνθρωπο. Πως η "ασεβής, αναιδής, αυθάδης" απορία και αντίρρηση είναι ο μόνος τρόπος για να φτάσουμε και στην γνώση και στο ήθος και στην πληρότητα.

Αυτό μπορεί να φανεί παραδοξολογία. Η γνώση δεν απαιτεί βεβαιότητα; Το ήθος δεν προϋποθέτει αναμφισβήτητες αξίες; Η πληρότητα, η ολοκλήρωση δεν είναι το αποτέλεσμα μιας απόλυτης πίστης; Πως είναι δυνατόν η αμφισβήτηση να οδηγεί στα αντίθετά της;

Στο σημείο αυτό, θα έπρεπε να διασαφηνίσουμε μερικές έννοιες: Αμφισβήτηση δεν είναι βέβαια η καταναγκαστική τάση για απόρριψη. (Αυτή μπορεί να είναι μία αρρωστημένη της μορφή). Αμφισβήτηση είναι η έκφραση του ελεύθερου, του ζωντανού, του ανοικτού πνεύματος που δεν δέχεται τίποτα ως δεδομένο, απόλυτο, τελεσίδικο - αλλά κρίνει, εξετάζει, αναθεωρεί, ελέγχει διαρκώς και δεν επαναπαύεται σε δόγματα.

Η αμφισβήτηση π.χ. είναι το κύριο γνώρισμα του επιστήμονα ερευνητή. Στην επιστήμη,

όπως ξέρετε, δεν υπάρχουν δόγματα. (Κι όποτε υπήρξαν - καθυστέρησαν την γνώση για αιώνες!) Ο κάθε ερευνητής ξεκινάει από την αμφισβήτηση μίας θεωρίας (γιατί αν την αποδεχόταν, τι θα είχε να ερευνήσει;) και προσπαθεί να την υποκαταστήσει με μία πληρέστερη. Η ιστορία της επιστήμης είναι μία ιστορία διαψεύσεων - όχι επαληθεύσεων - διότι τίποτα δεν μπορεί να επαληθευθεί τελικά. Κάθε σειρά φαινομένων είναι άπειρη - και η στατιστική πιθανότητα, δεν είναι βεβαιότητα. Μία θεωρία παραμένει πάντα υπόθεση. Ισχύει μέχρι ότου διαψευσθεί.

Αλλά ας περάσουμε στον κοινωνικό, τον ηθικό χώρο. Πως ονομάζεται μία κοινωνία όπου δεν επιτρέπεται η αμφισβήτηση; Μία κοινωνία κλειστή, μονολιθική όπου βασιλεύει το δόγμα και ο μονόλογος; (Μην ξεχνάμε ότι κάθε διάλογος είναι μία μορφή αμφισβήτησης!) Είδαμε πως καταλήγουν τέτοιες κοινωνίες...

Όσο για την πίστη - αυτή δεν θίγεται από την αμφισβήτηση. Φτάνει να μην μεταβάλλεται σε δόγμα. (Δόγμα είναι η πίστη που θεωρεί ότι έχει γενική ισχύ, ότι είναι αναγκαστικά αληθής και υποχρεωτική για όλους). Όταν η πίστη περιορίζεται στον υποκειμενικό χώρο και αποδέχεται την ύπαρξη άλλων πεποιθήσεων - βρίσκεται πέρα από κάθε αμφισβήτηση.

Αντίθετα μάλιστα ο σκεπτικός (ας τον ονομάσω έτσι, σε αντίθεση με τον δογματικό) επειδή δεν πάσχει από ιδεολογικές ή δογματικές αγκυλώσεις, βρίσκεται πολύ πιο κοντά στην ομορφιά και το μυστήριο της ζωής. Δεν έχει ούτε μισαλλόδοξα συμπλέγματα, ούτε πουριτανικές αναστολές. Μπορεί να ζήσει την έκσταση της πίστης, την έξαρση του έρωτα, την απόλαυση της Τέχνης πιο έντονα και πιο άμεσα. Οι ιδέες και τα δόγματα δεν πλουτίζουν - φτωχαίνουν τη ζωή. Μπαίνουν ανάμεσα στους ανθρώπους και τη πραγματικότητα. "Ει γαρ τοιούτος απατεών έστιν ο λόγος ώστε και τα φαινόμενα μόνον των οφθαλμών ημών υφαρπάζειν" έλεγαν οι αρχαίοι σκεπτικοί.

Ο σκεπτικός είναι βέβαια ορθολογιστής - αλλά χρησιμοποιεί τον ορθό λόγο για να περιορίσει τον ορθό λόγο, δηλαδή για να καταδείξει τα όριά του. Έτσι ξαναοίγει τον δρόμο στα φαινόμενα, στην αμεσότητα της εμπειρίας. Ανοίγει όμως και τον δρόμο για τον συνάνθρωπο (οι μισαλλοδοξίες και τα δόγματα είναι που χωρίζουν τους ανθρώπους!) ελευθερώνει και την συνείδηση του καθενός για το επέκεινα.

Initio sapientiae timor Domini έλεγε ένα παλιό ρητό - βάζοντας στην αρχή της σοφίας τον φόβο και το σέβας. Κι όμως δεν είναι έτσι. Αρχή σοφίας δεν μπορεί να είναι ο φόβος - Κυρίου ή κυρίων. Αρχή σοφίας είναι ο χωρίς φόβο και πάθος έλεγχος των πάντων. Αρχή σοφίας είναι η κριτική στάση: το ερώτημα, η απορία, η αμφιβολία. Η ανατροπή του κάθε δεδομένου και η συνεχώς εκ νέου πρόσληψη του κόσμου. Χωρίς προσκολλήσεις και δεσμεύσεις. Η απόλυτα ανοιχτή στάση που οδηγεί παντού - και στον Κύριο.

Αυτά που σας λέω ηχούν ίσως παράξενα. Πολύ πιο παράξενα ακούγονταν πριν είκοσι χρόνια - και πολύ λίγοι μπορούσαν τότε να τα καταγράψουν. Σήμερα πιστεύω πως η ανθρωπότητα έχει ωριμάσει. Έπεσαν τείχη, κυρίως μέσα στα κεφάλια μας, αυτά που μας έκαναν να λέμε "σίγουρα", "ποτέ" "πάντα".

Βέβαια μας έχει μείνει ένας εθισμός για το Απόλυτο. Φοβόμαστε το σχετικό - μας φαίνεται αφερέγγυο και ασταθές. Σαν το παιδί που κρατιέται από την φούστα της μάνας του, η ανθρωπότητα διστάζει να ενηλικιωθεί. Όμως το Απόλυτο είναι σκληρό ναρκωτικό. Έχει δολοφονήσει εκατομμύρια ανθρώπους μέχρι σήμερα. Το σχετικό δεν σκότωσε ποτέ κανένα.

Είχα κάποτε γράψει - και πολλούς ενόχλησα - πως κάθε τι το απόλυτο θα έπρεπε να απαγορεύεται στον κοινωνικό χώρο - όπως τα ναρκωτικά. Ή τουλάχιστον να φέρει προειδοποίηση ότι "βλάπτει σοβαρά την υγεία" όπως τα τσιγάρα...

Ο ώριμος στοχαστής ξέρει ότι η γνώση είναι πολύ μικρή για να περιλάβει και να ερμηνεύσει όλο τον κόσμο. Ίσως κάποτε να υπάρξει μία συνολική θεωρία του παντός και ίσως να είναι οριστική, τελεσίδικη και απόλυτη. Μόνο που κανείς δεν θα το μάθει ότι τότε, εκεί σταμάτησε η γνώση. Μία και ο χρόνος συνεχίζει και πάντα μπορεί να αναφανεί το φαινόμενο που θα διαψεύσει ακόμα και την "τελική" θεωρία.

Αν νοσταλγούμε το απόλυτο, ας το αναζητήσουμε εκεί που πραγματικά υπάρχει: μέσα στα δεδομένα της εμπειρίας μας. Η γλύκα του μελιού είναι απόλυτη γι αυτόν που την νιώθει - όπως και η γλύκα του έρωτα. Η αρμονία μίας μουσικής, η ηχώ ενός ποιήματος, η ενθύμηση αγαπημένου προσώπου, η μυστική ένωση με τη φύση - όλα αυτά είναι απόλυτες στιγμές. Κανείς δεν μπορεί να τις αμφισβητήσει.

Όμως το απόλυτο ας μείνει μόνο μέσα μας να μας βοηθάει στην κοσμική μοναξιά μας - κι ας εξοβελιστεί από τον κοινό χώρο όπου μόνο κακό μπορεί να κάνει.

Εκεί άλλη αρετή μας χρειάζεται: η εγρήγορση. Ξύπνιοι, με μάτι κοφτερό σαν τον μυθικό

Λυγκέα. Ο Βολταίρος φώναζε "συνθλίψτε το Φαύλο!" (écrasez l' infame) κι εγώ λέω: "συντρίψτε το απόλυτο!" Καταδιώξτε το δογματικό, το μονολιθικό, το μισαλλόδοξο. Αμφισβητήστε τα πάντα - ακόμα και την ίδια την αμφισβήτηση.

- Και πώς θα ζήσουμε χωρίς απόλυτες αξίες; Τι είναι καλό, τι είναι κακό - πού θα το ξέρουμε;

Μα δεν μας χρειάζονται απόλυτες αξίες - γιατί και ο άνθρωπος δεν είναι απόλυτος. Αλλάζει, εξελίσσεται, διαφοροποιείται. Κάτι που ήταν αμαρτία (σαν τον ελεύθερο έρωτα) σήμερα είναι δικαίωμα, κάτι που ήταν κάποτε φυσικό (σαν την δουλεία) σήμερα είναι έγκλημα.

Αντίθετα και εδώ οι "απόλυτες" αξίες είναι συχνά αιτία δυστυχίας, βασανισμού και ταλαιπωρίας των ανθρώπων. Και για τον λόγο αυτό πρέπει να βρίσκονται κι αυτές πάντα υπό έλεγχο: αν ανταποκρίνονται στις ανάγκες και τις επιδιώξεις της κάθε κοινωνίας στην εξέλιξή της.

Κι ίσως δεν πρέπει να μιλάμε για αξίες αλλά για κανόνες. Μας χρειάζεται ένας κοινωνικός Κώδικας Οδικής Κυκλοφορίας. Συμφωνημένος από την πλειοψηφία - με προστασία της μειοψηφίας. Με βάση τα ανθρώπινα δικαιώματα και την αρχή του αλληλοσεβασμού: μην κάνεις στους άλλους ό,τι δεν θέλεις να σου κάνουν.

Άλλωστε σκοπός της κοινωνικής οργάνωσης δεν είναι να παρέχει στους ανθρώπους την ευτυχία (δεν μπορεί!) αλλά να μειώνει στο έπακρο τις αντιξοότητες και τις ταλαιπωρίες

του βίου. Οι αρχαίοι σοφοί που έθεταν σαν στόχο την αλυπία είχαν απόλυτο δίκιο. Την ευτυχία (καλύτερα να μιλάμε για ευτυχισμένες στιγμές) θα την βρει κανείς μόνος του, αν μπορεί.

Αν δηλαδή του δοθούν οι δυνατότητες, αν παραμείνει αδέσμευτος να κινηθεί προς όπου επιλέγει. Μιλώ για μια κοινωνία ελευθερίας. Αυτό είναι το άλλο όνομα της αμφισβήτησης. Ελευθερία στην σκέψη (χωρίς ιδεολογικές δεσμεύσεις) στην πράξη (χωρίς δογματικές απαγορεύσεις) και στην αίσθηση.

Η αμφισβήτηση είναι η προϋπόθεση της ελευθερίας - και η ελευθερία η προϋπόθεση της ολοκλήρωσης σε κάθε επίπεδο. (Φυσικά εννοώ την "ελευθερία όλων" κι όχι την ελευθερία του ενός εις βάρος των άλλων).

Όσο για τα πολιτικο-κοινωνικά συστήματα, είχα γράψει και πριν από χρόνια ότι τα αξιολογώ όπως τα ξενοδοχεία. Καλύτερο είναι εκείνο που προσφέρει περισσότερες ανέσεις με μικρότερο κόστος. Αυτό το λειτουργικό κριτήριο είναι το μόνο που χρειάζεται κανείς προκειμένου να αξιολογήσει μορφές οργάνωσης της κοινωνίας - και είναι αδιανόητο πως μέχρι σήμερα όλοι προσπαθούσαν να τις αξιολογήσουν με βάση ιδεολογικά (δηλαδή δογματικά) κριτήρια. Έτσι θυσιάστηκαν εκατομμύρια ζωές χωρίς κανένα λόγο - στο βωμό της (με το ζόρι) επαλήθευσης μιας λανθασμένης θεωρίας...

Φυσικά το ίδιο ισχύει και για τα οικονομικά συστήματα - καλύτερο είναι όποιο εξασφαλίζει περισσότερη ευημερία στο μεγαλύτερο ποσοστό του πληθυσμού - χωρίς να στερεί το βασικό ελάχιστο από τους υπόλοιπους.

Όλα αυτά μοιάζουν πολύ πεζά και ταπεινά μπροστά στις ιεροφαντικές διακηρύξεις των δογματικών - είτε αυτοί ήταν βασιλείς ή επαναστάτες, ιερείς ή προφήτες, φιλόσοφοι ή δημεγέρτες. Αλλά από μεγάλα λόγια και διακηρύξεις χορτάσαμε και - κυρίως - είδαμε που οδηγούν. Ας παραμείνουμε στο χώρο των χαμηλών τόνων, των σταδιακών μεταβολών, των σχετικών αξιών, των υποθέσεων εργασίας. Η επιστήμη - μία από τις λίγες ανθρώπινες δραστηριότητες που έχει να επιδείξει πραγματική πρόοδο, μπορεί να μας δώσει ένα σωστό υπόδειγμα για κάθε εγχείρημα - το υπόδειγμα της δοκιμής και του λάθους (trial and error).

Αρκεί να έχουμε το θάρρος να αναγνωρίζουμε γρήγορα τα λάθη μας. (Όχι μετά εβδομήντα χρόνια!) Ένα από τα βασικά γνωρίσματα των δογματικών κάθε είδους, ήταν ότι όταν τύχαινε η πραγματικότητα να μην επιβεβαιώνει το δόγμα, προσπαθούσαν να την αγνοήσουν - ή τουλάχιστον να την μακιγιάρουν, έτσι που να μην φαίνεται η διάψευση. Αφού το δόγμα όφειλε να είναι αλάνθαστο, η πραγματικότητα ήταν λάθος. Κι αλίμονο - αυτοί που φώναζαν "ο βασιλιάς είναι γυμνός!" Κλείνονταν στο ψυχιατρείο.

Οι αμφισβητίες. Συκοφαντημένοι αιώνες τώρα από κάθε μορφής εξουσία - πνευματική, θρησκευτική, πολιτική. Οι "αναρχικοί", του πνεύματος, οι "κατάρτοι", οι "έκφυλοι". Χάρης στους οποίους υπάρχει σήμερα ελεύθερη σκέψη, επιστήμη, ανοιχτή κοινωνία. Είναι πολύ απλό - δεν θα ήθελα να επεκταθώ - να βρεθούν οι συνδετικές γραμμές ανάμεσα σε αμφισβήτηση και δημοκρατία.

Σε μία συνέντευξή μου είχα πει ότι "μόνον όποιος αμφισβητεί είναι πραγματικά αριστερός." Δεν ήταν παραδοξολογία. Για μένα αριστερός (από την εποχή της Γαλλικής Επανάστασης) είναι ο άνθρωπος που δεν αποδέχεται τα κατεστημένα - αυτός που θέλει να αλλάξει τον κόσμο. Έρα αυτός που αμφισβητεί τα δεδομένα. (Και μην με ρωτήσετε τι είναι οι δογματικοί αριστεροί. Είναι μία αντίφασις εν εαυτή - *contradictio in adjecto*. Η μία λέξη αναιρεί την άλλη).

Ένας πραγματικά αριστερός ήταν ο Γερμανός ποιητής Erich Fried. Έχω μεταφράσει ένα μικρό ποίημα του, επειδή το αγαπώ πολύ. Με αυτό θα ήθελα να κλείσω. Τιτλοφορείται "Αμφιβολία και Φόβος":

«Μην αμφιβάλλεις

γι αυτόν

που σου λέει

πως φοβάται

να φοβάσαι όμως

αυτόν

που σου λέει

πως δεν αμφιβάλλει».

Πηγή: <http://www.ndimou.gr/el/keimena/anthologia/dokimia/amfivolia/>